

Η περιθωριοποίηση του παιδιού

ΣΩΤΗΡΗΣ ΚΩΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

Κέντρο Ημέρας για Παιδιά με Αναπτυξιακές Διαταραχές - Μεσολόγγι

Περίληψη

*Στη παρούσα ανακοίνωση υποστηρίζεται η άποψη ότι η βασική ψυχολογική ανάγκη του παιδιού και του εφήβου για ελεύθερο χρόνο, παιχνίδι και συντροφιά με συνομηλίκους-παρέα έχει αγνοηθεί από τη σύγχρονη Ελληνική οικογένεια και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον γενικότερα. Η στάση αυτή συνιστά περιθωριοποίηση του παιδιού και του εφήβου. Η περιθωριοποίηση είναι συνέπεια των αλλαγών που έχουν συμβεί στη δομή και λειτουργία της οικογένειας και του ευρύτερου κοινωνικού πλαισίου γενικότερα. Η απώλεια των ευκαιριών για το παιδί και τον έφηβο για συναλλαγή με συνομηλίκους και παιχνίδι που προσέφερε οι παλιότερες κοινωνικές δομές έχουν χαθεί χωρίς οι νεώτερες να έχουν προσφέρει επαρκή κάλυψη των αναγκών του παιδιού και του εφήβου για κοινωνικό βίο. Τονίζεται η ανάγκη για την ανάπτυξη πρωτοβουλιών στα πλαίσια της οικογένειας, της κοινότητας και ευρύτερα της πολιτείας που ν' αντιμετωπίζουν δημιουργικά στις συνθήκες που συμβάλουν στην περιθωριοποίηση του παιδιού. **Εγκέφαλος 2009, 46(4):170-173.***

Λέξεις κλειδιά: Περιθωριοποίηση, παιδί, έφηβος.

Εισαγωγή

Οι μεγάλες αλλαγές που έχουν συμβεί τις τελευταίες δεκαετίες στην Ελληνική κοινωνία και στη δόμηση των πόλεων αγγίζουν κάθε οικογένεια και έχουν θέσει στο περιθώριο σε μεγάλη έκταση τις φυσικές και ψυχολογικές ανάγκες του παιδιού. Η παραδοσιακή κουλτούρα της ευρύτερης οικογένειας που φρόντιζε τα παιδιά αν οι γονείς ήταν απόντες έχει εκλείψει εκτός από εξαιρέσεις. Τώρα τη θέση των απόντων γονέων συνήθως παίρνουν απάιδευτοι "τροφοί" από κάποια ξένη χώρα ή παιδικοί σταθμοί. Ο ρόλος των γονέων εκτός από την οικιακή φροντίδα έχει περιορισθεί σε βιαστικές προσπάθειες να "διαβάσουν το παιδί" τις απογευματινές ώρες ή να το περιφέρουν από φροντιστήριο σε φροντιστήριο για ξένες γλώσσες, χορό, εκμάθηση μουσικών οργάνων και άλλα παρόμοια. Όταν πια η ημέρα έχει τελειώσει με ευχαρίστηση γονείς και παιδιά εγκαταλείπονται στην τηλεοπτική θέαση μέχρι να έρθει η ώρα του ύπνου.

Η γειτονιά επίσης όπου τα παιδιά παλιότερα γνωρίζονταν μεταξύ τους και έφτιαχναν με το παιχνίδι τη δική τους μικρή κοινωνία έχει και αυτή εξαφανισθεί ακόμη και σε μικρές πόλεις. Οι δρόμοι και τα άδεια οικόπεδα-αλάνες έχουν αλωθεί από τα αυτοκίνητα και από πολυώροφες οικοδομές. Ακόμη και τα πεζοδρόμια δεν είναι πια διαθέσιμα για τα παιδιά. Έτσι το παιδί που έχει τελειώσει με όλες τις «μορφωτικές του δραστηριότητες» (μαθήματα κλπ) δεν μπορεί να ακολουθήσει τη φυσική του διάθεση για αναζήτηση παρέας και παιχνιδιού. Μένει στο σπίτι-διαμέρισμα, αναζητώντας επικοινωνία με άλλους μέσω κινητών τηλεφώνων και του διαδικτύου ή αφοσιώνεται σε μοναχικό ηλεκτρονικό παιχνίδι (video-παιχνίδια).

Δεν έχω άμεσα υπόψη μου κάποιες συστηματικές μελέτες που να έχουν δείξει πειστικά και με αριθμούς ότι αυτά που υποστηρίζω πράγματι συμβαίνουν, όμως κοιτάξετε γύρω σας και τα αποδεικτικά στοιχεία βρίσκονται κοντά σας. Ίσως δεν τα έχετε αξιολογήσει μέχρι τώρα επειδή οι αλλαγές έχουν γίνει με βραδείς ρυθμούς και

δεν σας έχουν ξαφνιάσει. Η ώρα όμως έχει έρθει να συνειδητοποιήσουμε τις αλλαγές. Όπως θα υποστηρίξω πιο κάτω οι αρνητικές συνέπειες των αλλαγών στις νέες γενιές πιστεύω θα είναι σημαντικές και δεν επιτρέπεται σαν οργανωμένη κοινωνία να αδιαφορούμε ή να τις αντιμετωπίζουμε μοιρολατρικά.

Ελληνική οικογένεια

Μια σύντομη αναφορά είναι απαραίτητη στις αλλαγές που έχουν συμβεί στην ελληνική οικογένεια και οι συνέπειες στο παιδί (Μουσούρου & Στρατηγάκη, 2004).

Θα σταθώ σε τρία κοινά παραδείγματα που συναντούμε κάθε μέρα στη κλινική πράξη:

α) Ενήλικες αποκτούν παιδί χωρίς να έχουν προετοιμάσει τις συνθήκες εκείνες που θα εξασφαλίζουν ευνοϊκό περιβάλλον όπου αυτό θα μεγαλώσει, δηλαδή μια στοιχειώδη οικογένεια που θα μπορέσει να ανταποκριθεί στις βασικές υλικές και ψυχολογικές του ανάγκες. Το παιδί εμφανίζεται εκεί που δεν είχε προβλεφθεί. Η ύπαρξη του τότε αποτελεί διαρκή ενόχληση στους πολυάσχολους γονείς.

β) Γονείς που βρίσκονται στη διαδικασία διαζυγίου κάποτε μπαίνουν σε μια ατέρμονα διεκδίκηση και αντιδικία προκειμένου ο ένας να αποδείξει ότι ο άλλος είναι ακατάλληλος για το παιδί ώστε αυτός/αυτή να πάρει την επιμέλεια. Στην περίπτωση αυτή συνήθως υπηρετούν τον δικό τους εγωκεντρισμό παρά το συμφέρον του παιδιού. Το παιδί έχει ανάγκη για μια θετική εικόνα και των δυο γονιών, έστω και χωρισμένων. Αντί αυτού ακούει τον ένα γονέα και το οικογενειακό του περιβάλλον να κακολογούν και να διαβάλλουν τον άλλο. Το παιδί τότε είναι χαμένο στο δίλημμα ποιος είναι ο καλός και ποιος ο κακός γονέας.

γ) Αν και οι δυο γονείς εργάζονται και δεν έχουν κάποια γιαγιά να κρατήσει το παιδί το αφήνουν στη φροντίδα κάποιας γυναίκας τροφού από χώρα της ανατολικής Ευρώπης ή της Άπω Ανατολής που ελάχιστα γνωρίζει περί ανατροφής παιδιού. Είναι σαν να φωνάζουν κάποια από το δρόμο να αναθρέψει το παιδί τους. Άλλοτε το αφήνουν ή τα αφήνουν να μεγαλώσουν μόνα τους! Νομίζω ότι οι καταστάσεις αυτές συνιστούν αποκλεισμό του παιδιού από ένα κόσμο που αναγνωρίζει προτεραιότητα στις ανάγκες του και μια "σημαντική θέση" στην οικογένεια.

Τι σημαίνει για το παιδί η κατοχή «σημαντικής θέσης» στην οικογένεια και αντίστοιχα τι σημαίνει ο αποκλεισμός του από μια τέτοια θέση; Η κατοχή μιας τέτοιας θέσης σημαίνει ύπαρξη οικογένειας, δηλαδή γονέων που ανταποκρίνονται με επάρκεια στις φυσικές και ψυχολογικές ανάγκες του παιδιού. Η ύπαρξη οικογένειας που επίσης λειτουργεί αρμονικά είναι απαραίτητη για ανάπτυξη υγιούς προσωπικότητας στο παιδί. Συνοπτικά μπορούμε να πούμε ότι η επαρκής οικογένεια προσφέρει ψυχολογικούς δεσμούς ασφάλειας μεταξύ γονέων και παιδιού και υποδείγματα ρόλων κοινωνικής συμπεριφοράς για το παιδί. Σε μια λειτουργική οικογένεια οι γονείς προσφέρουν τους κοινωνικούς ρόλους που θα αποτελέσουν υποδείγματα για το παιδί. Μέσα στα πλαίσια ψυχολογικής ασφάλειας και υποδειγμάτων καλής κοινωνικής συμπεριφοράς επιτυγχάνεται η κοινωνικοποίηση της συμπεριφοράς του μικρού και α-κοινωνικού παιδιού. Λέμε α-κοινωνικό παιδί γιατί αυτό δεν φέρνει μέσα του εγγεγραμμένους κοινωνικούς τρόπους συμπεριφοράς όταν γεννιέται. Αυτούς θα τους μάθει πρώτα μέσα στο σπίτι του και αργότερα στο

κοινωνικό περίγυρο και στις δομές της παιδείας. Η απουσία των βασικών αυτών συνθηκών ανάπτυξης και ανατροφής του παιδιού μέσα στην οικογένεια το αφήνει ψυχολογικά ευπρόσβλητο σε διαταραχές και προβλήματα του συναισθήματος και της συμπεριφοράς. Μπορεί να προστεθεί εδώ και η κακοποίηση του παιδιού που συχνά πάει μαζί με την ελλιπή φροντίδα. Να λοιπόν, σε πολύ αδρές γραμμές, πως η έλλειψη «σημαντικής θέσης» του παιδιού στην οικογένεια λειτουργεί σε βάρος του σε βάθος χρόνου.

Το ερώτημα τώρα εγείρεται: Είναι δυνατόν ν' αντιμετωπισθούν οι αλλαγές στη οικογένεια, που συνοπτικά ανέφερα, ώστε το παιδί να μην είναι πια στο περιθώριο;

Οι αλλαγές που παρατηρούνται στην Ελληνική οικογένεια, ιδιαίτερα στα μεγάλα αστικά κέντρα, με την ανάδυση της πυρηνικής - δι-γονεοκής πολυάσχολης ή της μονο-γονεοκής οικογένειας δεν πρέπει ν' αντιμετωπισθούν με μοιρολατρία και αδράνεια. Οι ποικίλες όψεις του προβλήματος αυτού μπορούν και πρέπει ν' αντιμετωπισθούν με συγκροτημένη οικογενειακή πολιτική και κοινωνική δράση. Θ' αναφέρω μερικά παραδείγματα προληπτικής παρέμβασης:

α) Μαθήματα στη μέση εκπαίδευση που να στοχεύουν στην ανάπτυξη υπευθυνότητας στις σχέσεις μεταξύ αγοριών και κοριτσιών και τι σημαίνει η απόκτηση παιδιού.

β) Ανάπτυξη του θεσμού των αναδόχων οικογενειών, όπως έχουν κάμει άλλες δυτικές χώρες. Κάποτε στην Ελλάδα υπήρχαν τα ορφανοτροφεία για παιδιά χωρίς οικογένεια. Τα ορφανοτροφεία έκλεισαν και σωστά έκλεισαν, όπως έγινε στις δυτικές χώρες, όταν εκτιμήθηκε ότι είχαν αρνητικό αποτέλεσμα στην ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού. Όμως στις δυτικές χώρες αναπτύχθηκε από τις κοινωνικές υπηρεσίες ο θεσμός των ανάδοχων οικογενειών (foster families) για τα παιδιά που χρειάζονταν φροντίδα οικογένειας. Στην Ελλάδα έκλεισαν τα ορφανοτροφεία αλλά δεν δημιουργήθηκαν νέοι θεσμοί που να φροντίζουν το παιδί που έχει ανάγκη προστασίας και φροντίδας στα πλαίσια οικογένειας. Ευτυχώς όμως που υπάρχει η ιδιωτική μη κερδοσκοπική πρωτοβουλία η οποία καλύπτει κάποια κενά π.χ. «Το Χαμόγελο του Παιδιού», τα σπίτια SOS κλπ.

γ) Ανάπτυξη κοινωνικών υπηρεσιών και ύπαρξη σχετικού νομικού πλαισίου, που σε συνεργασία με το δίκτυο των αναδόχων οικογενειών, θα επεμβαίνουν αποφασιστικά υπέρ του παιδιού σε περιπτώσεις παραμέλησης, εγκατάλειψης ή κακοποίησης.

δ) Ανάπτυξη δομών ψυχικής υγείας που θα συμπαραστέκονται ουσιαστικά γονείς και παιδί όταν υπάρχει ανάγκη. Τέτοιοι θεσμοί είναι τώρα υποτυπώδεις στην Ελληνική κοινωνία όπου το παιδί μένει ελάχιστα προστατευμένο αν οι οικογενειακές συνθήκες το αφήνουν απροστάτευτο.

Γειτονιά

Η γειτονιά που άλλοτε έσφυζε από ζωή με το παιχνίδι και τις φωνές των παιδιών δεν υπάρχει πια. Εκεί που άλλοτε βούιζε ο τόπος από παιδιά που έπαιζαν και συναλλάσσονταν μεταξύ τους επικρατεί ερημιά και σιγή. Τα παιδιά χάθηκαν. Αν βγείτε στο δρόμο σε όποια πόλη τις ώρες που τα παιδιά δεν είναι στο σχολείο θα προσέξετε πλήρη απουσία παιδιών. Υπάρχουν μόνον αυτοκίνητα από τα οποία μπορεί ο απρόσεκτος να κινδυνεύσει. Τα παιδιά εκτοπίστηκαν από τους δρόμους και τους

ελεύθερους χώρους και περιορίστηκαν στα σπίτια τους. Τα πλήθος των ομαδικών παιχνιδιών με τα οποία τα παιδιά μάθαιναν μεταξύ τους να κερδίζουν και να χάνουν ανήκουν πλέον στο χώρο των λαογράφων και των βιβλίων. Λαμπρό παράδειγμα μελέτης και αναπόλησης των ομαδικών παιχνιδιών αποτελεί η μελέτη του συγγραφέα από τη Τριγωνίδα Γιώργου Σαγώνα «Παραδοσιακά Παιχνίδια» με το CD που το συνοδεύει (2008). Στη θέση του ελεύθερου παιχνιδιού κάποιες κοινότητες έχουν κάμει παραχώρηση στα παιδιά, επιτρέποντας παιχνίδι, συνήθως ποδόσφαιρο, στα προαύλια σχολείων ή έχουν δημιουργήσει τις λεγόμενες «παιδικές χαρές» όπου μικρά παιδιά ασκούνται στη τσουλήθρα και άλλα παιχνίδια πάντα με επιτήρηση.

Ο χρόνος του άλλοτε ομαδικού παιχνιδιού έχει γίνει τώρα μοναχικός βίος του παιδιού που καλύπτεται από τη τηλεόραση. Η παθητική παρακολούθηση της τηλεόρασης αρχίζει σε πολύ μικρή ηλικία. Από τότε το παιδί γίνεται δέκτης υποδειγμάτων συμπεριφοράς όπου τα άτομα συναλλάσσονται εγωκεντρικά και βίαια. Σε ένα επόμενο στάδιο το παιδί αναζητεί συναλλαγή και παιχνίδι με εικονικούς ήρωες, μέσα από τα λεγόμενα video-παιχνίδια. Τα περισσότερα από τα παιχνίδια αυτά είναι εξαιρετικά βίαια και αποτελούν μετεξέλιξη ασκήσεων μάχης που ανέπτυξε ο Αμερικανικός Στρατός για κομάντος (Halder, 2008). Έτσι ενώ άλλοτε το παιχνίδι βοηθούσε στην ανάπτυξη της κοινωνικότητας τώρα προσφέρει εκπαίδευση σε καταστάσεις μάχης. Δεν πρέπει να μας εκπλήσσουν οι πρόσφατες υψηλές μαχητικές επιδόσεις πολλών εφήβων στις οδομαχίες με την αστυνομία. Τα παιδιά και έφηβο φαίνεται να εκπαιδεύονται στα σπίτια τους καλύτερα και από την αστυνομία στα παιχνίδια προσομοίωσης μάχης.

Η ηλεκτρονική επικοινωνία (κινητά, SMS, διαδίκτυο) έχει επίσης αντικαταστήσει σε μεγάλη έκταση την άμεση επικοινωνία που θα μπορούσε να οδηγήσει στη δημιουργία δεσμών φιλίας ανάμεσα σε παιδιά και σε εφήβους. Οι γνωριμίες με ηλεκτρονικά μέσα συχνά κρύβουν παγίδες με απρόβλεπτες συνέπειες όπως συχνά διαβάζουμε στον τύπο (π.χ. εκφοβισμός, εκβιασμός, σεξουαλική παρενόχληση και συναλλαγή).

Κάποιες προσπάθειες για την αναπλήρωση του ομαδικού παιχνιδιού του δρόμου και της αλάνας που έχει χαθεί ήδη γίνονται. Παράδειγμα αποτελούν τα Κέντρα Δημιουργικής Απασχόλησης που κάποιοι δήμοι έχουν αναπτύξει. Αυτά όμως είναι ακόμη ανεπαρκή και πρέπει να αναπτυχθούν σε μεγαλύτερη κλίμακα και να εμπλουτισθούν σε δραστηριότητες (Αλτάνης & Οικονόμου, 2009). Τα προγράμματα των Κέντρων αυτών εκτός από την απασχόληση πρέπει να προσφέρουν κοινωνικοποίηση στη συμπεριφορά με το συνεργατικό ομαδικό παιχνίδι.

Η βία στη τηλεόραση και στα video-παιχνίδια όπως και ανεπιθύμητες χρήσεις του διαδικτύου αποτελούν μείζον πρόβλημα το οποίο νομίζω ότι είναι χρέος της πολιτείας ν' αντιμετωπίσει με περίσκεψη και αποφασιστικότητα.

Συνοψίζοντας επιθυμώ να τονίσω ότι η σύγχρονη Ελληνική οικογένεια συχνά φαίνεται να ξεχνά ότι οι βασικές βιολογικές και ψυχολογικές ανάγκες του παιδιού έχουν προτεραιότητα. Η Ελληνική κοινωνία επίσης παρά τις προσπάθειες εκσυγχρονισμού σε πολλούς τομείς π.χ. προσχολική φροντίδα σε νηπιακούς σταθμούς και νηπιαγωγεία (Αλτάνης & Οικονόμου, 2009), έχει γενικότερα περιθωριοποιήσει «χωρίς περίσκεψη» το παιδί και τον έφηβο σε μεγάλη έκταση στο ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο.

Ο ελεύθερος χρόνος, το παιχνίδι, η συντροφιά με συνομήλικους και η ευχαρίστηση της παρέας αποτελούν βασική ανάγκη για το παιδί και τον έφηβο. Αν όμως το παιδί από τη πρώτη δημοτικού πρέπει κάτω από πιεστικές συνθήκες να συσσωρεύσει στο νου του άπειρες και περιττές γνώσεις ενώ στερείται τον ελεύθερο χρόνο και τη συντροφιά των άλλων παιδιών, το παιχνίδι, των φίλων, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει αργότερα το πλήθος των βαριεστημένων και περιθωριοποιημένων εφήβων και νέων που αναζητούν τη ψευδαίσθηση της συντροφικότητας που δεν είχαν σαν παιδιά, με χρήση ουσιών π.χ. τσιγάρο, αλκοόλ, χασίς, ηρωίνη και τα συναφή. Ούτε πρέπει να μας εκπλήσσουν τα βίαια ξεσπάσματα κατά της «εξουσίας» αδιάφορο ποια εξουσία είναι αυτή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αλτάνης Π. & Οικονόμου Χ. (επιμ.) (2009). Σχέδιο Δράσης για την Οριζόντια Δικτύωση και το Συντονισμό των Υπηρεσιών και Φορέων Κοινωνικής Αλληλεγγύης προς το Παιδί. Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Αθήνα.
2. Halder E. (2008). Πόλεμος και Βιντεοπαιχνίδια, Αθήνα, Εκδ. Scripta.
3. Μουσούρου Ε. & Στρατηγάκη (επιμ.) (2004). Ζητήματα Οικογενειακής Πολιτικής. Αθήνα, Gutenberg.
4. Σαγώνας Γ. (2008). Παραδοσιακά Παιχνίδια (με CD). Αθήνα.